

Przywiązanie do rodziców i rówieśników jako predyktor samooceny w okresie adolescencji

Hanna Liberska*

Instytut Psychologii, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz

Karolina Głogowska

Instytut Psychologii, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz

Monika Deja

Instytut Psychologii, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz

ATTACHMENT TO PARENTS AND PEERS AS A PREDICTOR OF SELF-EVALUATION IN THE PERIOD OF ADOLESCENCE

According to literature, the sense of security in the relation with the care giver in infancy, childhood and adolescence is correlated with a positive self-image, high level of self-esteem and a sense of self-effectiveness (Arbona, Power, 2003; Thompson, 1999). In the period of adolescence the social environment expands considerably because of the appearance of peers who play a significant role in satisfying vital needs of boys and girls. Developmental changes in intellectual processes permit making increasingly accurate comparisons with other people, which is the necessary condition for adequate self-evaluation. In the study reported in this paper the question considered was that on the relations between the attachment of adolescents to different objects of attachment and on the significance of this attachment for self-esteem. The study was performed on 431 adolescents, high school students, of 16 to 18 years of age, with the use of the Inventory of Parent and Peer Attachment (IPPA) questionnaire, Rosenberg Self-Esteem Scale and a survey. The results indicate that the attachment to parents and peers is a predictor of self-esteem, but the strength of prediction depends on the sex of the parent and the adolescent.

Key words: adolescence, attachment, self-esteem

WPROWADZENIE

PRZYWIĄZANIE

Mimo upływu wielu lat od opublikowania przez brytyjskiego psychiatrę i psychologa Johna Bowlby'ego teorii przywiązania, wysunięta przez niego teza, że relacja pomiędzy dzieckiem i rodzicem odgrywa kluczową rolę w rozwoju psychospołecznym, pozostaje nadal aktualna. Bowlby (2007), odwołując się do teorii ścieżek rozwojowych (Waddington, 1975), wskazał, że przywiązanie ma znaczenie dla zdrowia psychicznego oraz wystąpienia różnego typu zaburzeń zachowania (por. van IJzendoorn, Schuengel i Bakermans-Kranenburg, 1999). Znaczenie wczesnodziecięcego przywiązania jest obecnie uważane za fundamentalne zarówno dla rozwoju emocjonalnego (Kestenbaum, Farber i Sroufe, 1989; Plopa, 2014), społecznego (Elicker, Englund i Sroufe, 1992), jak i po-

znowczego (Bernier i Meins, 2008; Gillath, Giesbrecht i Shaver, 2009). Proces kształtowania się wzorca przywiązania obejmuje pierwsze trzy lata życia dziecka (Ainsworth, Blehar, Waters i Wall, 1978), a po tym okresie wzorce przywiązania są już raczej stabilne i z trudnością ulegają zmianom (Senator, 2012). J. Bowlby (2007) wskazywał, że kluczowe dla rozwoju ufniej relacji są dostępność i responsywność opiekuna, ale współcześni badacze poszukują kolejnych determinantów przywiązania (m.in. Belsky i Fearon, 2008; van IJzendoorn, 1995).

Obecnie przywiązanie jest przedmiotem licznych badań, których wyniki dostarczają podstaw do wnioskowania o jego znaczeniu, jak i o charakterze jego zmian w trakcie ludzkiego życia (m.in. Ainsworth, Blehar, Waters i Wall, 1978; Allen, 2008; Kerns i Richardson, 2005; Magai, 2008; Schwarz i in., 2012). Szczególnie ufnosc przywiazaniowa jest kategorią stosowaną przez wielu badaczy do opisu jednostki w ogóle (a nie tylko w odniesieniu do specyficznej relacji z figurą przywiązania), tym samym stając się względnie trwałym wymiarem, wyjaśniającym funkcjonowanie psychospołeczne człowieka w ciągu całego życia – a nie tylko we wczesnych okresach rozwoju.

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Hanna Liberska, Instytut Psychologii, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, ul. Staffa 1, 85-867 Bydgoszcz.
hanna.liberska@ukw.edu.pl

PRZYWIĄZANIE W OKRESIE DORASTANIA

Okresem, który przez zakres i intensywność zachodzących w nim zmian rozwojowych oraz ich znaczenie dla dalszego funkcjonowania psychospołecznego, wydaje się być niezwykle istotnym, również z perspektywy teorii przywiązania, jest okres adolescencji. Adolescencja definiowana jest przez WHO jako czas między dzieciństwem a dorosłością, który obejmuje okres od 10/12 do 19/24 roku życia (zob. Csikszentmihalyi, 2016). Górna granica adolescencji przesuwana jest stopniowo na coraz dalsze lata życia (por. Trempała, 2011). Ze względu na specyfikę zmian psychologicznych i biologicznych, zachodzących w tym okresie, dzieli się go na dwie fazy: wczesną (od około 10 do 16 roku życia) oraz późną (od około 17 do 20/23 roku życia) (por. Obuchowska, 2008), przy czym przejściu z wczesnej fazy do późnej towarzyszy uświadomienie sobie bycia „w przełomowym okresie życia” (Oleszkowicz i Senejko, 2012).

Okres dorastania jest czasem dynamicznych przemian zarówno w organizmie młodego człowieka, jak i w sferze poznawczej i społecznej jego funkcjonowania (Lerner i Steinberg, 2004). Na tym etapie rozwoju młody człowiek staje wobec nowych wyzwań, w tym zmian dotychczasowych relacji interpersonalnych i nawiązania nowych (Liberska, 2004). Wraz z rozwojem społecznym, poznawczym i emocjonalnym zmianie ulega także liczba figur przywiązania, pojawiają się nowe, wśród których mają szansę znaleźć się również rówieśnicy. Co ważne, charakter nawiązanej z nimi więzi przywiązaniowej często jest zgodny z wzorcem wczesnodziecięcym. Adolescencja to czas pomiędzy dzieciństwem, kiedy to głównymi obiektami przywiązania są rodzice, u których dziecko szuka wsparcia i poczucia bezpieczeństwa, a dorosłością, kiedy to młody człowiek, nawiązując relacje romantyczne, ma szansę na znalezienie nowego obiektu przywiązania. W dorosłości jednostka ma również szansę na stanie się obiektem przywiązania dla swego potomstwa. Okres dorastania jest więc czasem kiedy wyraźnie obserwujemy pojawienie się zintegrowanego modelu przywiązania (Allen, 2008). Oznacza to, że młoda osoba przestaje posiadać różne modele przywiązania w stosunku do różnych obiektów, które zostają zastąpione przez jeden model określający ogół jej relacji.

Jak podkreśla Allen (2008), droga od pełnej zależności od rodziców (na ogół są to pierwsze obiekty przywiązania) do pełnej niezależności od nich, jest niezwykle trudna i skomplikowana. Proces separacji współwystępuje z procesem integracji, a oba są powiązane z nasilającymi się w okresie adolescencji potrzebami młodych ludzi. Priorytetowe znaczenie mają potrzeby o niejako przeciwnym charakterze, a mianowicie: potrzeba autonomii, potrzeba znalezienia własnej grupy odniesienia i uzyskania poczucia przynależności do niej, wreszcie – potrzeba samookreślenia i osiągnięcia tożsamości (Liberska, 2007, 2008).

PRZYWIĄZANIE DO RODZICÓW

Okres adolescencji, o czym wcześniej wspomniano, związany jest z procesem separacji i indywiduacji (Siewierska, Śliwczyńska, Misiec i Namysłowska, 2012). Jak jednak zauważają niektórzy współcześni badacze (por. Oleszkowicz i Senejko, 2012), nie musi to wiązać się z zerwaniem więzi z rodzicami. W okresie adolescencji relacja przywiązaniowa pomiędzy nastolatkami a rodzicami może ulec zmianie, dzięki wyższemu poziomowi umiejętności komunikacyjnych i większej świadomości własnych potrzeb nastolatka. Poczucie bezpieczeństwa w relacji z rodzicem daje adolescentowi przestrzeń na swobodniejszą eksplorację świata społecznego, co w dalszej konsekwencji prowadzi do zmniejszenia poziomu zależności od rodziców (Liberska, 2007). Tym samym umożliwia emocjonalne angażowanie się w nowe relacje i poszukiwanie w nich wsparcia i poczucia bezpieczeństwa. Poza bezpieczną relacją z rodzicem będzie utrudniana odseparowanie się, niosąc z sobą ryzyko zupełnego zerwania kontaktu albo pozostania w nadmiernej zależności (por. Li, Delvecchio, Lis, Nie i Di Riso, 2015).

Liczne badania dowodzą występowania związku pomiędzy przywiązaniem do rodziców a przywiązaniem do rówieśników (np. Allen i in., 2007; Buote 2000; Furnman i in., 2002). Przeprowadzona w 2001 roku przez Schneidera, Atkinson i Tardif meta-analiza, dotycząca związku pomiędzy przywiązaniem do rodziców i rówieśników, wskazała na wzrost znaczenia przywiązania do matki dla przywiązania do rówieśników od dzieciństwa do adolescencji. Na znaczenie tej więzi dla kształtowania się relacji społecznych, nie tylko w adolescencji, ale też we wczesnej dorosłości, wskazują badania podłużne przeprowadzone w Niemczech (Grossmann, Grossmann, Winter i Zimmermann, 2002). Jednak rezultaty uzyskane w niektórych badaniach nad znaczeniem przywiązania dziecka do ojca dla przywiązania do rówieśników i dla zmian tej więzi w czasie, były niekonkluzywne (Schneider, Atkinson i Tardif, 2001). Toteż nie wszyscy badacze są zwolennikami poszukiwania korelacji pomiędzy dwiema relacjami: dziecko – rodzic (matka, ojciec) i dziecko – rówieśnik. Warto w tym miejscu przywołać koncepcje Berndta (1979), który twierdził, że rodzice i rówieśnicy tworzą odrębne, niezależne „społeczne światy” i przywiązanie do rówieśników może być niezależne od przywiązania do rodziców. Niektóre badania wskazują na specyficzność przywiązania i dotyczą szczególnie sytuacji, w których przywiązanie do rodzica jest pozabezpieczne, a relacja z rówieśnikiem może stać się udaną próbą zaspokojenia przez dziecko swoich przywiązaniowych potrzeb (Nickerson i Nagle, 2005).

Podsumowując powyższy akapit warto postawić pytanie o występowanie związku pomiędzy przywiązaniem do matki i ojca a przywiązaniem do rówieśników.

PRZYWIĄZANIE DO RÓWIEŚNIKÓW

Jak zauważają badacze, poluźnieniu relacji z rodzicami towarzyszy zwrócenie się w kierunku rówieśników, którzy w tym okresie stają się dla adolescentów nie tylko

ważnym punktem odniesienia czy obiektem porównań, ale również mogą stać się obiektem przywiązania. Wraz z rozwojem relacje z rówieśnikami zmieniają swój charakter – w okresie dojrzewania stają się szczególnie źródłem wsparcia, poczucia zrozumienia, intymności. Mogą również przekształcić się z relacji koleżeńsko-towarzystwej w relację przywiazaniową, jednak niewątpliwie wymaga to reorganizacji istniejącego już systemu przywiązania (Fralei i Davis, 1997).

Odpowiedź na pytanie, kiedy i w jaki sposób rówieśnicy stają się figurami przywiązania, wydaje się być bardzo ważna dla pełniejszego zrozumienia przebiegu rozwoju psychospołecznego młodzieży. Ainsworth (za: Kobak, Rosenthal i Serwik, 2005) wyznaczyła pięć cech, które pozwalają odróżnić relacje przywiazaniowe od innych ważnych relacji w naszym życiu. Są to: 1) dążenie do bliskości; 2) stres separacyjny; 3) „bezpieczna przystań” (safe haven), czyli postrzeganie osoby jako tej, do której powrót pozwala nam ponownie poczuć się bezpiecznie; 4) smutek po stracie; 5) „bezpieczna baza” czyli poczucie bezpieczeństwa, umożliwiające swobodną eksplorację. Ponadto, niezwykle ważne okazało się postrzeganie osoby jako dostępnej, gdy jest potrzebna, niezależnie od czasu i kontekstu. Jak wskazują wyniki badania Hazan i Zeifaman (za: Feenny i Noller, 1996) nad przywiązaniem w okresie od 6 do 17 roku życia, bliscy rówieśnicy przejmują rolę „bezpiecznej przystani” między 8 a 14 rokiem życia, zaś funkcję „bezpiecznej bazy” rówieśnicy przyjmowali zdecydowanie później.

W świetle powyższego akapitu nasuwa się pytanie czy wiek badanych będzie różnicował ich poziom przywiązania do rodziców i do rówieśników?

PŁEĆ ADOLESCENTÓW A PRZYWIĄZANIE

Zasadnym wydaje się również postawienie pytania o związek płci z przywiązaniem. Gilligan (1982) zauważa, że dla rozwoju psychospołecznego dziewcząt duże znaczenie mają relacje intymne, bliskość i przywiązanie do innych ludzi - w odróżnieniu od chłopców, dla których kluczowymi jest dążenie do uzyskania poczucia odrębności i odseparowywanie się oraz rywalizacja z rówieśnikami. Colby i Damon (1983), rozwijając tę koncepcję, podkreślili, że kobiety swoją tożsamość budują, bazując na intymnych relacjach, mężczyźni zaś wybierając zawód. W związku z tym należałoby spodziewać się, że dziewczęta i chłopcy będą różnili się sposobem postrzegania relacji zarówno z rówieśnikami, jak i rodzicami. Co jednak ciekawe, badacze wskazują na brak różnic płciowych w przywiązaniu do rodziców (matki i ojca) i występowanie takowych różnic w zakresie przywiązania do rówieśników, przy czym zgodnie z koncepcją Gilligana dziewczęta wyżej oceniają swoją relację z rówieśnikami niż chłopcy (m.in. Laible, Carlo i Rosech, 2004; Raja, McGee i Stanton 1992).

W związku z niejednoznacznymi wynikami badań publikowanymi w literaturze stawiamy pytanie czy płeć adolescentów różnicuje ich poziom przywiązania do rodziców i rówieśników?

SAMOOCENA W KONTEKŚCIE PRZYWIĄZANIA

Samoocena jest to „ewaluacja pojęcia Ja, czyli uogólniona, względnie trwała ocena siebie jako osoby” (za: Strelau, 2000, s. 573). Uzyskuje ona względną stabilność i „moc” regulacyjną w okresie adolescencji i między innymi z tego powodu ten okres rozwojowy wzbudza ciągle duże zainteresowanie badaczy różnych nurtów. Zgodnie z założeniami teorii przywiązania dzieci tworzą model siebie i innych w odpowiedzi na dostępność i wrażliwość figury przywiązania (Bowlby, 2007; Bretherton, 1991). Jeśli opiekunowie byli wrażliwi i dostępni dla dziecka, dziecko buduje model siebie jako zasługującego na miłość oraz model innych jako kochających i wartych zaufania. Gdy jednak rodzice nie są wrażliwi i łatwo dostępni, dziecko konstruuje modele siebie jako niegodnego i niezasługującego na miłość oraz model innych jako niewartych zaufania. Fering i Taska (1996) twierdzą, że ciepłe i pozytywne interakcje pomiędzy figurami przywiązania i dziećmi sprzyjają powstawaniu pozytywnych reprezentacji siebie nie tylko w kontekście rodzinnym, ale również w bardziej globalnym kontekście samooceny. Wyniki badań wskazują, że poczucie bezpieczeństwa w relacji z opiekunem w niemowlęctwie, dzieciństwie i adolescencji jest związane z pozytywnym obrazem siebie, w tym wysokim poziomem samooceny i poczuciem własnej skuteczności (Arbona i Power, 2003; Thompson, 1999). Sprzyja temu pełniejsza orientacja w procesach, zjawiskach i sytuacjach, w których jednostka uczestniczy, jak i rozpoznanie własnych możliwości oraz właściwości innych osób (rodziców, kolegów, nauczycieli itd.) (por. Steinberg, 2005), co jest efektem rozwoju procesów intelektualnych, w tym osiągnięcia poziomu operacji formalnych, myślenia abstrakcyjnego i hipotetyczno-dedukcyjnego (Keating, 1990, za: Allen, 2008).

Młody człowiek staje się zatem zdolny do refleksji nad sobą i swymi relacjami z innymi ludźmi. Uzyskuje też podstawy do dostrzeżenia swojej odrębności oraz ustanowienia relacji na nowych, swoich zasadach i to nie tylko relacji z rówieśnikami. Porównania społeczne stają się coraz bardziej trafne, co umożliwia uzyskanie adekwatnej samooceny.

Z powyższych względów stawimy pytanie o występowanie pozytywnego związku pomiędzy samooceną młodzieży a jej przywiązaniem do różnych obiektów społecznych.

METODA

PROBLEM BADAWCZY ORAZ PYTANIA BADAWCZE

Problem podjęty w referowanych badaniach dotyczy przywiązania młodzieży do rodziców i rówieśników i jego znaczenia dla samooceny młodych ludzi.

Celem prezentowanych w artykule badań było: 1) określenie znaczenia wieku i płci dla poziomu przywiązania adolescentów w specyficznych relacjach (z rodzicami i z rówieśnikami), 2) sprawdzenie czy występuje związek pomiędzy przywiązaniem do rodziców a przywiązaniem do rówieśników oraz 3) sprawdzenie czy występuje związek między przywiązaniem i samooceną. Nadrzędnym celem badań było

uzyskanie wiedzy na temat znaczenia przywiązania jako predyktora samooceny w II fazie adolescencji (przywiązanie do jakiego obiektu społecznego (matka, ojciec, czy rówieśnik) jest najlepszym predyktorem samooceny).

Postawiono pięć pytań badawczych:

- 1) Czy płeć adolescentów różnicuje ich poziom przywiązania do rodziców i rówieśników?
- 2) Czy wiek adolescentów różnicuje poziom ich przywiązania do rodziców i do rówieśników?
- 3) Czy poczucie bezpieczeństwa w relacji z rodzicami będzie umożliwiało angażowanie się w bezpieczne relacje z rówieśnikami?
- 4) Czy występuje związek pomiędzy przywiązaniem adolescentów do różnych obiektów społecznych a ich samooceną?
- 5) Czy przywiązanie jest predyktorem samooceny adolescentów?

NARZĘDZIA BADAWCZE

W badaniach wykorzystano kwestionariusz *Inventory of Parent and Peer Attachment* (IPPA), Skalę Samooceny Rosenberga i ankietę.

• Przywiązanie

Kwestionariusz IPPA (*Inventory of Parent and Peer Attachment*) autorstwa Armsdena i Greenberga (1987) jest narzędziem, służącym do pomiaru pozytywnych i negatywnych aspektów relacji przywiązaniowej z rodzicami (z matką i z ojcem) oraz z rówieśnikami. Podstawy teoretyczne kwestionariusza stanowi teoria przywiązania sformułowana przez Bowlby'ego (2007).

W niniejszym badaniu zastosowano zrewidowaną wersję narzędzia, która składa się z 25 pytań dla każdej z trzech części: przywiązanie do matki, ojca i rówieśników. Pytania w każdej części układają się w 3 skale, pozwalające ocenić trzy wymiary przywiązania:

1) wzajemne zaufanie, 2) jakość komunikacji oraz 3) złość i odczucie alienacji. Osoby badane ustosunkowują się do każdego twierdzenia, korzystając z 5-stopniowej skali Likerta. (Narzędzie jest w trakcie adaptacji kulturowej w Instytucie Psychologii UKW).

Rzetelność narzędzia, mierzona współczynnikiem alfa Cronbacha, jest zadowalająca. Współczynniki alfa Cronbacha wynoszą:

- .82 dla oszacowania przywiązania do matki (WO) (dla poszczególnych podskal: zaufanie (z) – .91; komunikacja (k) – .88; alienacja (a) – .79),
- .81 – dla oszacowania przywiązania do ojca (dla podskal: zaufanie – .89; komunikacja – .89; alienacja – .79),
- .84 – dla oszacowania przywiązania do rówieśników (dla podskal: zaufanie – .93; komunikacja – .91; alienacja – .66).

(Podane wskaźniki uzyskano w badaniach polskich.)

Kwestionariusz IPPA umożliwia badanie młodzieży w wieku od 16 do 20 lat, lecz z powodzeniem stosowana jest w badaniach młodzieży już od 12 roku życia (Armsden i Greenberg, 2009).

• Samoocena

Skala Samooceny Rosenberga autorstwa M. Rosenberga (1965), w polskiej adaptacji Dzwonkowskiej, Lachowicz-Tabaczek i Łaguny (2008), służy do badania ogólnego poziomu samooceny, definiowanej jako względnie stała dyspozycja, mająca atrybuty postawy wobec „ja” (pozytywna lub negatywna).

Narzędzie składa się z 10 stwierdzeń, do których badany ustosunkowuje się na 4-stopniowej skali ocen. Rzetelność narzędzia, mierzona współczynnikiem alfa Cronbacha, wynosi .82. Badania na polskiej próbie obejmowały osoby w wieku 14-75 lat.

• Ankieta

Dane podstawowe dotyczące wieku, płci, liczby rodzeństwa, typu szkoły i miejsca zamieszkania zebrano za pomocą ankiety. (W referowanych badaniach wykorzystano dwie pierwsze informacje.)

OSOBY BADANE

W badaniu wzięło udział 431 adolescentów, uczniów szkół ponadgimnazjalnych w wieku od 16 do 18 lat ($M=17.04$; $SD=.80$). Grupa badanych była zróżnicowana pod względem płci i tworzyło ją 209 chłopców (co stanowi 48.49% próby) i 222 dziewczęta (51.51%). Było w niej 113 jedynaków (co stanowi 26.22% próby), większość badanych miała rodzeństwo (73.78%) (**Tabela 1**).

Tabela 1

Charakterystyka osób badanych pod względem płci i wieku

Wiek	Chłopcy	Dziewczęta	Razem
16 lat	60	70	130
17 lat	76	78	154
18 lat	73	74	147
Razem	209	222	431

WYNIKI

Podstawowe wskaźniki statystyczne i informacje o rozkładzie badanych zmiennych zamieszczono poniżej (**Tabela 2**).

WIEK I PŁEĆ A PRZYWIĄZANIE

Sprawdzono, czy wiek i płeć badanych osób różnicują poziom przywiązania do rodziców i rówieśników. W tym celu posłużono się statystyką ANOVA dla układów czynnikowych, poszukując efektów głównych dla powyższych zmiennych oraz efektu interakcji.

Okazało się jednak, że jedynie płeć różnicuje poziom przywiązania młodzieży. Nie stwierdzono istotnych różnic w zależności od wieku badanych, nie zaobserwowano również efektu interakcji wieku i płci (**Tabela 3**).

Otrzymane wyniki wskazują, iż dziewczęta ujawniają wyższy ogólny (WO) poziom przywiązania, zarówno do matki [$F(1,429)=4.120$; $p<.05$], jak i do ojca [$F(1,429)=6.460$;

Tabela 2
Rozkład badanych zmiennych (N=431)

Zmienna	M	Min	Max	SD	Skośność	Kurtoza
M-z	3.91	1.30	5.00	.789	-.794	.111
M-k	3.51	1.22	5.00	.823	-.227	-.502
M-a	2.43	1.00	4.83	.781	.287	-.272
M-WO	3.68	1.60	5.00	.722	-.400	-.327
O-z	3.60	1.00	5.00	.844	-.626	-.062
O-k	3.15	1.00	5.00	.839	-.072	-.210
O-a	2.58	1.00	5.00	.839	.355	-.175
O-WO	3.39	1.16	5.00	.745	-.381	-.024
R-z	4.09	1.40	5.00	.697	-.785	.836
R-k	3.80	1.00	5.00	.747	-.554	.436
R-a	2.70	1.00	4.86	.551	.924	1.729
R-WO	3.73	1.73	4.58	.507	-.467	.051
Samocena	28.85	12.00	40.00	4.25	-.274	.299

Objaśnienia: zaufanie – z; komunikacja – k; alienacja – a; wynik ogólny – WO; M – matka; O – ojciec; R – rówieśnik (przykład: M-z: zaufanie do matki) (Objaśnienia te są stosowane także w pozostałych tabelach w tekście.)

Tabela 3
Istotność różnic w zakresie przywiązania w zależności od płci badanych (ANOVA)

Zmienna	Chłopcy		Dziewczęta		F(1,429)	p
	M	SD	M	SD		
M-z	3.83	.81	3.98	.76	3.750	.53
M-k	3.41	.84	3.61	.80	6.478	.11
M-a	2.45	.77	2.41	.79	.258	.611
M-WO	3.61	.74	3.75	.70	4.120	.043
O-z	3.45	.87	3.74	.80	13.299	<.001
O-k	3.08	.86	3.21	.81	2.475	.118
O-a	2.62	.80	2.54	.87	.994	.319
O-WO	3.30	.77	3.48	.72	6.460	.011
R-z	3.97	.74	4.20	.64	12.070	<.001
R-k	3.66	.80	3.93	.67	13.630	<.001
R-a	2.70	.53	2.70	.57	.010	.904
R-WO	3.65	.52	3.82	.48	12.230	<.001

Objaśnienia: zaufanie – z; komunikacja – k; alienacja – a; wynik ogólny – WO; M – matka; O – ojciec; R – rówieśnik (przykład: M-z: zaufanie do matki)

$p < .05$], ale także do rówieśników [$F(1,429)=12.230$; $p < .001$]. Charakteryzuje je też lepsza komunikacja z matką [$F(1,429)=6.478$; $p < .05$] oraz większe zaufanie do ojców [$F(1,429)=13.299$; $p < .001$]. Bardziej pozytywnie niż chłopcy oceniają również głębokość zaufania [$F(1,429)=12.070$; $p < .001$] i jakość komunikacji [$F(1,429)=13.630$; $p < .001$] z rówieśnikami.

Wyniki analizy korelacji pomiędzy przywiązaniem do rodzica (matka, ojciec) a przywiązaniem do rówieśników przedstawiono w **Tabeli 4**.

Stwierdzono dodatni związek o umiarkowanej sile pomiędzy przywiązaniem do matki a przywiązaniem do rówieśników u chłopców ($r = .33$; $p < .05$). Im bardziej postrzegają oni relacje przywiązaniowe z matką jako ufne, tym bezpieczniej czują się w relacji z rówieśnikami. Związek pomiędzy oceną przez chłopców percypowanej relacji z ojcem a oceną percypowanej relacji z rówieśnikami jest dodatni i słaby ($r = .14$; $p < .05$) – jest to związek słabszy niż w przypadku wyżej wskazanej korelacji (przywiązanie do matki a przywiązanie do rówieśników). Siła związku po-

między oceną percypowanej relacji z matką i rówieśnikami a oceną percypowanej relacji z ojcem i rówieśnikami jest zbliżona u chłopców i dziewcząt. Dziewczeta, które mają pozytywny obraz relacji przywiązaniowej z rodzicami (osobno: przywiązanie do matki i do ojca), postrzegają pozytywnie również relacje z rówieśnikami.

Tabela 4
Charakterystyka osób badanych pod względem płci i wieku

Wyniki ogólne siły przywiązania	Wszystkie osoby badane		
	Chłopcy	Dziewczęta	
	R-WO	R-WO	R-WO
M-WO	.305*	.326*	.259*
O-WO	.224*	.143*	.279*

* $p < .05$, objaśnienia: wynik ogólny przywiązania – WO; M – matka; O – ojciec; R – rówieśnik

WIEK I PŁEĆ A SAMOOCENA

Analiza uzyskanych wyników badań wskazała również, że ani wiek ani płeć nie różnicują poziomu samooceny adolescentów. Nie zaobserwowano również efektu interakcji tych zmiennych.

Sprawdzono również, czy przywiązanie pozostaje w związku z samooceną osób badanych, zarówno wśród badanych chłopców, jak i dziewcząt (Tabela 5).

Tabela 5
Związek przywiązania i samooceny w zależności od płci osób badanych (współczynnik r Pearsona)

Zmienna	Samoocena	
	Chłopcy	Dziewczęta
M-z	.322*	.252*
M-k	.315*	.242*
M-a	-.341*	-.384*
M-WO	.358*	.311*
O-z	.201*	.193*
O-k	.221*	.245*
O-a	-.285*	-.367*
O-WO	.253*	.293*
R-z	.219*	.234*
R-k	.143*	.186*
R-a	-.215*	-.264*
R-WO	.229*	.266*

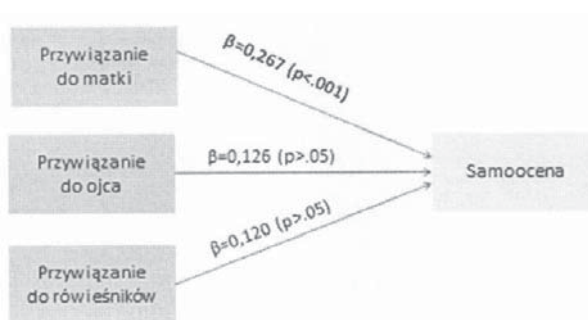
Uwagi: * $p < .05$
Objaśnienia: zaufanie – z; komunikacja – k; alienacja – a; wynik ogólny – WO; M – matka; O – ojciec; R – rówieśnik (przykład: M-z: zaufanie do matki)

Zarówno w przypadku dziewcząt, jak i chłopców, przywiązanie do rodziców oraz rówieśników istotnie koreluje z samooceną adolescentów. Okazuje się, że im wyżej oce-

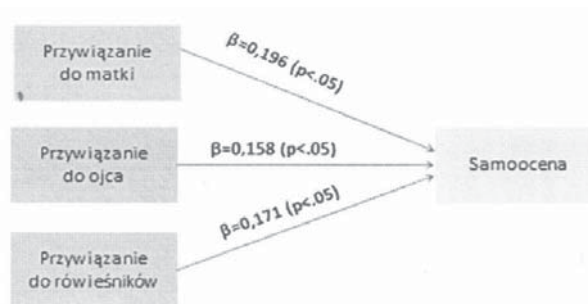
niają oni zaufanie i komunikację we wzajemnych relacjach z rodzicami i rówieśnikami oraz im mniej wyalienowani się czują, tym wyższą samoocenę posiadają.

PRZYWIĄZANIE JAKO PREDYKTOR POZIOMU SAMOOCENY

Rezultaty analizy regresji pozwoliły określić wielkość wariacji wyników samooceny, którą wyjaśnia wielkość przywiązania badanych adolescentów do rodziców (osobno: do matki i do ojca) oraz do rówieśników (Rycina 1 i 2). Analizę regresji przeprowadzono osobno dla podgrupy dziewcząt i podgrupy chłopców ze względu na wcześniejsze rozpoznanie istotności różnic między płciami.

Ryc. 1. Analiza regresji dla zmiennej samoocena w grupie chłopców

Ryc. 2. Analiza regresji dla zmiennej samoocena w grupie dziewcząt

W grupie chłopców istotnym predyktorem ich samooceny okazuje się być przywiązanie do matki ($\beta = .267; p < .001$). Model ten jest istotny w wyjaśnianiu przyjętej zmiennej zależnej [$F(3,201) = 12.269, p < .001$; błąd std. estymacji = 4.09] i wyjaśnia 15.5% wariacji ($R^2 = .155$).

Z kolei u dziewcząt zarówno przywiązanie do matki ($\beta = .196; p < .05$), jak i do ojca ($\beta = .158; p < .05$) i rówieśników ($\beta = .171; p < .05$) są istotnymi predyktorami samooceny. Również i w tym przypadku model jest istotny w wyjaśnianiu zmiennej zależnej [$F(3,216) = 12.991; p < .001$; błąd std. estymacji = 3.80] i wyjaśnia podobną wielkość wariacji – 15.3% ($R^2 = .153$).

DYSKUSJA

Wyniki prowadzonego badania wskazują na występowanie różnic płciowych w percypowanych przez adolescentów ocenach przywiązania do różnych obiektów społecznych. W referowanym badaniu dziewczęta bardziej pozytywnie niż chłopcy oceniali swoje relacje przywiązaniowe zarówno z rodzicami, jak i rówieśnikami, co potwierdzałoby przywołaną we wprowadzeniu koncepcję Gilligan (1982). Uzyskane rezultaty można interpretować jako potwierdzające obecność kulturowego prototypu w strukturach wiedzy społecznej (Trempała, 2000) i schematach dotyczących „ja” (Nurmi, 1991) – także u młodego pokolenia (Liberska, 2004; por. Czerwińska-Jasiewicz, 2015).

Wydaje się, że różnica, związana z zadaniami kulturowo przypisanymi kobietom i mężczyznom w okresie kształtowania się obrazu własnej osoby i tożsamości, może wpływać na charakter więzi społecznych, sposób postrzegania relacji z innymi, a także przypisywanego im znaczenia. Na szczególną uwagę zasługuje wynik wskazujący, że dziewczęta wyżej od chłopców oceniają aspekt więzi przywiązaniowej z matką, jakim jest komunikacja (matka jako powierniczka), a także deklarują wyższe zaufanie do ojców. Jednocześnie stwierdzono, że nastolatki (ze względu na płeć) nie różnią się między sobą zaufaniem do matek (w tym przypadku wynik zbliżył się jednak do granicy istotności, patrz tab. 2) ani oceną jakości komunikacji z ojcem, ani też poczuciem alienacji. Uchwyczone różnice można uznać za efekt odmiennego oddziaływania rodziców – matki i ojca – na rozwój poczucia bezpieczeństwa dzieci (Belsky, 1999; Grossmann, Grossmann, Winter i Zimmermann, 2002; Plopa, 2014). W obu interpretacjach ujawnia się niejako podwójny efekt gender.

Adolescenci różnią się jednak pod względem zaufania i komunikacji w przypadku relacji z rówieśnikami. Oceny są wyższe w podgrupie dziewcząt, co jest zgodne z rozważaniami na temat różnic międzyplciowych w orientacjach życiowych i podstawach konstruowania tożsamości kobiet i mężczyzn (Liberska, 2004a; Renzetti i Curran, 2008). Potwierdzono wyniki uzyskane przez Zimmermanna (2004) w badaniach nad specyfiką relacji rówieśniczych w okresie adolescencji i ich związkiem z relacjami z „pierwszymi opiekunami”. Warto też podkreślić, że rozpoznana w badaniach własnych więź z rówieśnikami wykazuje istotny związek z przywiązaniem do matki i ojca. Potwierdza to rozważania Bowlby’ego (2007) dotyczące znaczenia wewnętrznych modeli operacyjnych przywiązania czy też reprezentacji przywiązania ukształtowanych w relacjach z pierwotnymi opiekunami, które aktywizują się przede wszystkim w sytuacjach trudnych (por. Zimmermann, 2004). Niektórzy badacze wskazują na możliwość zróżnicowania konstrukcji tych modeli w zależności od osób, z którymi nawiązywana jest relacja (Rosenthal i Kobak, 2010).

W badaniu nie zaobserwowano spodziewanej różnicy w zakresie przywiązania ze względu na wiek badanych, co wynikać może ze zbyt małej różnicy między porównywanymi podgrupami wiekowymi: badano 16, 17 i 18-laków. Wydaje się, że powiększenie grupy poprzez włączenie młodszych

i starszych adolescentów mogłoby ujawnić różnice dotyczące specyfiki badanych wymiarów przywiązania w okresie dojrzewania i ich zmiany o charakterze rozwojowym oraz być może uwidocznili różnice pomiędzy zaangażowaniem się w relacje z rodzicami i rówieśnikami (Grossmann, Grossmann i Zimmermann, 1999). Okres przypadający na szkołę średnią w świetle przytoczonych wyników wydaje się być w niewielkim stopniu zróżnicowany.

Wiek i płeć badanych nie różnicowały poziomu ich samooceny, co jest zgodne z teoretycznymi założeniami konstruktów. Okazało się jednak, że poziom przywiązania badanych adolescentów jest powiązany z samooceną. Wynik ten jest spójny z założeniami teoretycznymi, jak i wcześniej prowadzonymi badaniami. Zarówno dziewczęta jak i chłopcy, którzy czują się bezpiecznie w relacji z obiektami przywiązania, postrzegają siebie bardziej pozytywnie. Kształtujący się w trakcie rozwoju model siebie i innych, gdy tworzony jest w oparciu o doświadczenia bycia rozumianym, ważnym, kochanym sprzyja powstaniu pozytywnej samooceny. Ciekawym jednak jest fakt, że w przypadku chłopców tylko przywiązanie do matki pozwala przewidzieć poziom samooceny, zaś w przypadku dziewczynek zarówno relacja z matką, ojcem jak i rówieśnikami może być predyktorem, przy czym relacja z matką jest tu najważniejsza. Dla adolescentów to właśnie matka nadal pozostaje główną figurą przywiązania (Grossmann, Grossmann, Winter i Zimmermann, 2002).

PODSUMOWANIE

Mimo iż okres adolescencji potocznie postrzegany jest jako czas „burzy i naporu”, wyniki badań empirycznych nie potwierdzają tego (Gurba, 2013). Rezultaty prezentowanych w tym artykule badań również nie wskazują na nagłe załamanie relacji z rodzicami. Prezentują raczej zdolność młodzieży do zaangażowania się w równoległe relacje i pozytywne postrzeganie zarówno rodziców i rówieśników, jak i siebie samych. Wyniki badań potwierdziły występujące w literaturze doniesienia o prymacie relacji z matką (Nomaguchi, 2008) i jej znaczeniu między innymi dla samooceny dorastających dziewcząt i chłopców. Jednak dla pełniejszego zrozumienia znaczenia przywiązania dla funkcjonowania psychologicznego osób w różnym wieku i w różnych relacjach i sytuacjach konieczne wydaje się podjęcie badań w modelu, który umożliwi uchwycenie zmian rozwojowych i kontekstualnych więzi przywiązaniowej w biegu życia (por. Hudson, Fraley, Chopik i Heffernan, 2016).

LITERATURA

- Ainsworth, M.D.S., Blehar, M., Waters, E., Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Allen, J.P., Porter, M., McFarland, C., McElhaney, K.B., Marsh, P. (2007). The relation of attachment security to adolescents' paternal and peer relationships, depression, and externalizing behavior. *Child Development, 78*, 1222-1239.

- Allen, J.P. (2008). The attachment system in adolescence. W: J. Cassidy, R.R. Shaver (red.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2 wyd., s. 419-435). Guilford: New York.
- Arbona, C., Power, T. (2003). Parental attachment, self-esteem, and antisocial behaviors among African American, European American, & Mexican American adolescents. *Journal of Counseling Psychology, 50, 1*, 40-51.
- Armsden, G., Greenberg, M.T. (1987). The Inventory of Parent and Peer Attachment: Relationships to well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence, 16, 15*, 427-454.
- Armsden, G., Greenberg, M.T. (2009). *Inventory of parent and peer attachment. Manual*. Pobrane z: <http://www.prevention.psu.edu/media/prc/files/IPPAManualDecember2013.pdf>.
- Belsky, J. (1999). Interactional and contextual determinants of attachment security. W: J. Cassidy, P.R. Shaver (red.), *Handbook of attachment theory and research* (s. 249-264). New York: Guilford Press.
- Belsky, J., Fearon, R.M.P. (2008). Precursors of attachment security. W: J. Cassidy, P. Shaver (red.), *Handbook of attachment theory and research* (s. 295-316). New York: Guilford Press.
- Berndt, T.J. (1979). Developmental changes in conformity to peers and parents. *Development Psychology, 15*, 608-616.
- Bernier A., Meins, E. (2008). A threshold approach to understanding the origins of attachment disorganization. *Developmental Psychology, 44*, 969-982.
- Bowlby, J. (2007). *Przywiązanie*. Warszawa: PWN.
- Bretherton, I. (1991). Pouring new wine into old bottles: the social self as internal working model. W: M.R. Gunnar, L.A. Sroufe (red.), *Selfprocesses and development: The Minnesota Symposia on Child Development* (s. 71-79). Erlbaum: Hillsdale.
- Buote, C.A. (2000). *Relations of autonomy and relatedness to school functioning and psychological adjustment during adolescence* (rozprawa doktorska). Dostęp: <https://circle.ubc.ca/handle/2429/11144>. 5.09.2016
- Colby A., Damon, W. (1983). Listening to a different voice: A review of Giligan's in a different voice. *Merrill-Palmer Quarterly, 29*, 473-481.
- Csikszentmihalyi, M. (2016). *Adolescence*. (<https://www.britannica.com/science/adolescence>, pobrane 01.10.2016).
- Czerwińska-Jasiewicz, M. (2015). *Psychologia rozwoju młodzieży w kontekście biegu ludzkiego życia*. Warszawa: Engram S.A.
- Dzwonkowska, I., Lachowicz-Tabaczek, K., Łaguna, M. (2008). *Samoocena i jej pomiar. Skala samooceny SES M. Rosenberga*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
- Elicker, J., Englund, M., Sroufe, L.A. (1992). Predicting peer competence and peer relationships in childhood from early parent-child relationships. W: R. Parke, G. Ladd (red.), *Family-peer relationships: Modes of linkage* (s. 77-106). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Feeney, J.A., Noller, P. (1996). *Adult attachment*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Fering, C., Taska, L. (1996). Family self-concept: ideas on its meaning. W: B. Bracken (red.), *Handbook of self-concept* (s. 317-373). New York: Wiley.
- Fraley, C.R., Davis, K.E. (1997). Attachment formation and transfer in young adults' close friendships and romantic relationships. *Personal Relationships, 4*, 131-144.
- Gillath, O., Giesbrecht, B., Shaver, P.R. (2009). Attachment, attention, and cognitive control: Attachment style and performance on general attention tasks. *Journal of Experimental Social Psychology, 45*, 647-654.
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Grossmann, K.E., Grossmann, K., Zimmermann, P. (1999). A wider view of attachment and exploration: Stability and change during the years of immaturity. W: J. Cassidy, P. Shaver (red.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (s. 760-786). New York: Guilford.
- Grossmann, K.E., Grossmann, K., Winter, M., Zimmermann, P. (2002). Attachment relationships and appraisal of partnership: from early experience of sensitive support to later relationship representation. W: L. Pulkonen, A. Caspi (red.), *Paths to successful development personality in the life course* (s. 73-105). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gurba, E. (2013). *Nieporozumienia z dorastającymi dziećmi w rodzinie. Uwarunkowania i wspomaganie*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Hudson, N.W., Fraley, R.C., Chopik, W.J., Heffernan, M.E. (2016). Not all attachment relationships change alike: Normative cross-sectional age trajectories in attachment to romantic partners, best friends, and parents across the lifespan. *Journal of Research in Personality, 59*, 44-55.
- Kerns, K.A., Richardson, R.A. (red.). (2005). *Attachment in middle childhood*. New York: Guilford Press.
- Kestenbaum, R., Farber, A., Sroufe, L.A. (1989). Individual differences in empathy among preschoolers: Relation to attachment history. W: N. Eisenberg (red.), *Empathy and related emotional responses: No. 44. New directions for child development* (s. 51-56). San Francisco: Jossey-Bass.
- Kobak, R., Rosenthal, N., Serwik, A. (2005). The attachment hierarchy in middle childhood: conceptual and methodological issues. W: K. Kerns, R. Richardson (red.), *Attachment in middle childhood* (s. 71-88). New York: Guilford Press.
- Laible, D.J., Carlo, G., Roesch, S.C. (2004). Pathways to self-esteem in late adolescence: The role of parent and peer attachment, empathy, and social behaviors. *Journal of Adolescence, 27, 6*, 703-716.
- Lerner, R.M., Steinberg, L. (red.). (2004). *Handbook of adolescence*. John Wiley & Sons, Inc.
- Li, J-B., Delvecchio, E., Lis, A., Nie, Y-G., Di, Riso, D. (2015). Parental attachment, self-control, and depressive symptoms in Chinese and Italian adolescents: Test of a mediation model. *Adolescence, 43*, 159-170, doi:10.1016/j.adolescence.2015.06.006
- Liberska, H. (2004). *Perspektywy temporalne młodzieży. Wybrane uwarunkowania*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Liberska, H. (2004a). Tożsamość młodzieży a jej środowisko rodzinne. *Psychologia Rozwojowa, 9, 2*, 65-77.
- Liberska, H. (2007). Kształtowanie się tożsamości a styl wychowania w rodzinie. W: H. Liberska, B. Harwas-Napie-

- rała (red.), *Tożsamość a współczesność. Nowe tendencje i zagrożenia* (s. 53-74). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Liberska, H. (2008). Realizacja zadań rozwojowych a poczucie dobrostanu w średniej dorosłości. W: E. Rydz, D. Musiał (red.), *Z zagadnień psychologii rozwoju człowieka* (t. 2, s. 249-262). Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.
- Magai, C. (2008). Attachment in middle and later life. W: J. Cassidy, P.R. Shaver (red.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (s. 532-51). New York: Guilford Press.
- Nickerson, A.B., Nagle, R.J. (2005). Parent and peer attachment in late childhood and early adolescence. *Journal of Early Adolescence*, 25, 223-249.
- Nomaguchi, K.M. (2008). Gender, family structure, and adolescents' primary confidants. *Journal of Marriage and Family*, 70, 5, 1213-1227.
- Nurmi, J-E. (1991). How do adolescents see their future? *Developmental Review*, 11, 1-59.
- Obuchowska, I. (2008). Adolescencja. W: B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka* (t. 2, s. 163-201). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Oleszkowicz, A., Senejko, A. (2012). Dorastanie. W: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka* (s. 259-286). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Plopa, M. (2014). Więzy małżeńskie i rodzinne w perspektywie teorii przywiązania. W: I. Janicka, H. Liberska, (red.), *Psychologia rodziny* (s. 141-166). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Raja, S.N., McGee, R., Stanton, W.R. (1992). Perceived attachments to parents and peers and psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 21, 471-485.
- Renzetti, C. M., Curran D. J. (2008). *Kobiety, mężczyźni i społeczeństwo*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rosenthal, N.L., Kobak, R. (2010). Assessing adolescents' attachment hierarchies: Differences across developmental periods and associations with individual adaptation. *Journal of Research on Adolescence*, 20, 3, 678-706.
- Schneider, B.H., Atkinson, L., Tardif, C. (2001). Child-parent attachment and children's peer relations: a quantitative review. *Developmental Psychology*, 37, 1, 86-100.
- Schwarz, B., Mayer, B., Trommsdorff, G., Ben Arieh, A., Friedlmeier, M., Lubiewska, K., Peltzer, K. (2012). Does the importance of parent and peer relationships for adolescents' life satisfaction vary across cultures? *Journal of Early Adolescence*, 32, 55-80.
- Senator, D. (2012). Teoria więzi Johna Bowlby'ego. W: B. Tryjarska (red.), *Bliskość w rodzinie. Więzy w dzieciństwie a zaburzenia w dorosłości* (s. 17-39). Warszawa: Scholar.
- Siewierska, A., Śliwczyńska, J., Misiec, M., Namysłowska, I. (2012). Więzy czy wiązania – przebieg procesu separacji międzypokoleniowej w rodzinach dorastającej młodzieży. W: B. Tryjarska (red.), *Bliskość w rodzinie. Więzy w dzieciństwie a zaburzenia w dorosłości* (s. 81-97). Warszawa: Scholar.
- Steinberg, L. (2005). Cognitive and affective development in adolescence. *Trends in Cognitive Sciences*, 9, 2, 69-74.
- Strelau, J. (red.). (2000). *Psychologia. Podręcznik akademicki* (tom I). Gdańsk: GWP.
- Thompson, R. (1999). Early attachment and later behavior. W: J. Cassidy, P. Shaver (red.), *Handbook of attachment: Research, theory & clinical applications* (s. 265-286). New York: Guilford Press.
- Trempała, J. (2000). *Modele rozwoju psychicznego*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.
- Trempała, J. (red.). (2011). *Psychologia rozwoju człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- van IJzendoorn, M.H. (1995). Adult attachment representations, parental responsiveness, and infant attachment: A meta-analysis on the predictive validity of the Adult Attachment Interview. *Psychological Bulletin*, 117, 387-403.
- van IJzendoorn, M.H., Schuengel, C., Bakermans-Kranenburg, M.J. (1999). Disorganized attachment in early childhood: Meta-analysis of precursors, concomitants, and sequelae. *Development and Psychopathology*, 11, 225-249.
- Waddington, C.H. (1975). *The evolution of an evolutionist*. Cornell University Press, Ithaca and New York.
- Zimmermann, P. (2004). Attachment representations and characteristics of friendship relations during adolescence. *Journal of Experimental Child Psychology*, 88, 83-101.